

„Ceia ce s-a păstrat împotriva răutății vremurilor și a lipsei de înțelegere a oamenilor este de așa mare preț, încât rostul nostru în Istoria civilizației se fixează mai mult de jumătate prin aceasta. Restul, vitejia, istețimea diplomatică, cultura, literatura, alcătuiește cealaltă jumătate. Dar nu oricine citește o carte literară, istorică, pe când lucrurile acestea se înfățișează imperativ înaintea oricui are puțin simț și nu poate privi fără admirație realizările acestora”¹.

N. IORGA

Vălenii de Munte, 13 aug. 1939

Atribuind astăzi muzeografiei sensul ei adevărat de izvor al documentării științifice prin mărturii autentice și înaltă școală de educație patriotică și estetică a poporului, înțelegem că și preocuparea pentru monumente este o parte integrantă a acesteia. În 1904 N. Iorga a definit monumentul istoric ca pe acel ceva ce „cuprinde în sine mai multe lucruri: un meșteșug de a clădi care nu se mai obișnuiește, o frumusețe care nu se mai poate îndeplini și, pe lângă acestea o sumă mai mare sau mai mică, de amintiri, ceva din viața oamenilor care s-au strecurat, rugându-se, luptând, trăind între acele ziduri sau între păreții aceia”².

Monumentul istoric reprezintă vechi forme de trai neschimbate³ deoarece poporul românesc, considera marele istoric, a avut de la cei mai îndepărtați strămoși ai săi un canon al frumuseții în ceea ce privește construcția, dar închipuirea lui creatoare s-a manifestat cu mult mai mult în ce privește pictura și în general artele decorative⁴.

Fundamentînd teoria sa pe adevărul incontestabil că monumentele istorice sînt indisolubil legate de viața vie a popoarelor, de modul lor de trai, N. Iorga atrăgea atenția că trebuie să revenim la formele tradiționale adaptate la trebuințele moderne. Pînă ce nu vom înțelege că această tradiție a noastră, în legătură cu clima, în legătură cu materialul întrebuițat și în legătură cu aptitudinile spirituale ale poporului, poate primi tot ce dă tehnica modernă, pînă atunci nu avem cheia de înțelegere a atitudinii față de monumentele istorice. Elementele arhitecturii noastre „pleacă de la satul milenar, rătăcește prin Bizanț, Serbia, arta gotică, iar cînd se creiază tipul definitiv, pe la 1600 și ceva, adaptat la condițiile vieții noastre sociale se întoarce la sat”⁵.

Elementului puternic al continuității noastre pe acest teritoriu îi adaugă marele istoric pe celălalt, al unității. Artă noastră de a construi este arta generală românească, o artă de unire. „Noi am făcut unirea la 1859 dar unirea artistică și literară o făcuserăm încă din secolul al XVI-lea și de aceea Unirea de mai tîrziu a fost așa de solidă, după cum și Unirea cu Ardealul supt forma culturală și artistică era făcută de pe vremea lui Brîncoveanu și de aceea Unirea definitivă este așezată pe baze atît de solide”⁶.

Preocuparea pentru muzee și monumente a mers îngemănată cu activitatea de răspîndire a dragostei și respectului față de trecutul nostru istoric. Accentuînd asupra necesității păstrării monumentelor istorice, N. Iorga arăta că prin ele noi căpătăm

o părere mai puternică despre vechimea, despre faptele, despre drepturile și datoriile noastre. În 1915, la doi ani după apariția unei legi care încerca o reglementare a activității de conservare și restaurare a monumentelor istorice, într-o conferință, marele istoric român se ocupa pe larg cu definirea monumentului istoric, al cărui preț nu stă numai în valoarea lui intrinsecă, reprezentînd arta de a construi și împodobi — ci și în consemnarea evenimentelor care s-au petrecut în apropierea sau chiar în cuprinsul său. Aici sînt enumerate: bisericile, mănăstirile, hanurile, curți domnești și boierești, casele țărănești, pivnițe, poduri, fîntîni etc. anterioare anului 1850.

„Acestea sînt monumentele noastre istorice — spunea N. Iorga — atît de multe, de la început și pînă la 1850, atît de pline de valoare materială și de sens istoric, cu încunjurimile lor devastate, cu cuprinsul lor pustiit, cu patina veacurilor așternută pe fiecare, atît de variate și originale în ceea ce privește tipurile lor. Unde le veți vedea, să le recunoașteți, să le respectați și să le ridicați, dacă aveți puterea, din ruina și părăsirea lor”⁷. După un sfert de secol de nestrămutată acțiune în direcția păstrării monumentelor istorice chema în public la datoria de a păstra cu scumpătate tot ce a rămas: „Este averea țării, averea neamului. Se poate întîmpla să fie oameni neînțelegători sau fără gust, se poate întîmpla ca obiectele de mare preț să ajungă la particulari care nu le înțeleg și le transformă sau le aruncă”⁸.

Îngrijirea monumentelor istorice nu este o preocupare recentă. Atrage atenția asupra aceluia sculptor al refacerii de la biserica episcopală din Argeș, Grigorie Cornescu „ce era foarte meșter de scrisori și de săpături la pietre și la alte lucruri”, stabilind că este autorul acelei opere „gingașă și migăloasă care a întărit tot, fără a schimba nimic — model pentru alte timpuri și a făcut astfel posibilă păstrarea pînă astăzi a frumosului monument, peste care trecuse uzura veacurilor și furia distrugătoare a năvălirilor”⁹. Se referă apoi pe larg la acțiunea de îngrijire a monumentelor istorice desfășurată de Constantin Brîncoveanu „care a ținut samă de toate frumoasele clădiri pe care le amenința ruina și pretutindeni îl întâlnești în această calitate pe dînsul”. Despre Grigore Matei Ghica amintește ca despre întîiul inspector al monumentelor istorice, culegînd cu grijă însemnările marginale referitoare la vizita pe care acesta o făcuse în 1732 la vechile curți domnești, cetăți, mănăstiri și îi reface semnificativul itinerar: Suceava, Roman, Neamț, Baia, Slatina, Horodniceni, Dragomirna, Deleni, Hirău, Cotnar, Dumbrava Roșie, Frumoasa, Galata (pe care o și restaurează). Pe Grigore Alexandru Ghica îl așază în rîndul acelor care au dus la „marea împuținare, de regretat” a monumentelor istorice prin măsura luată la

¹ N. Iorga, *Ce este vechea noastră artă?* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice” (prescurtat B.C.M.I.), XXXV, iul.—oct. 1942, p. 113—114.

² N. Iorga, *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice?* în „Semănătorul”, an. III, nr. 46. 14. XI. 1904, p. 721—723.

³ N. Iorga, *Biserici din văile Teleajenului și Slănicului*, în B.C.M.I., XXVI, iul.—sept. 1933, p. 118—119.

⁴ N. Iorga, *Artă românească în Banatul muntos*, în B.C.M.I., XXXI, oct.—dec. 1938, p. 160.

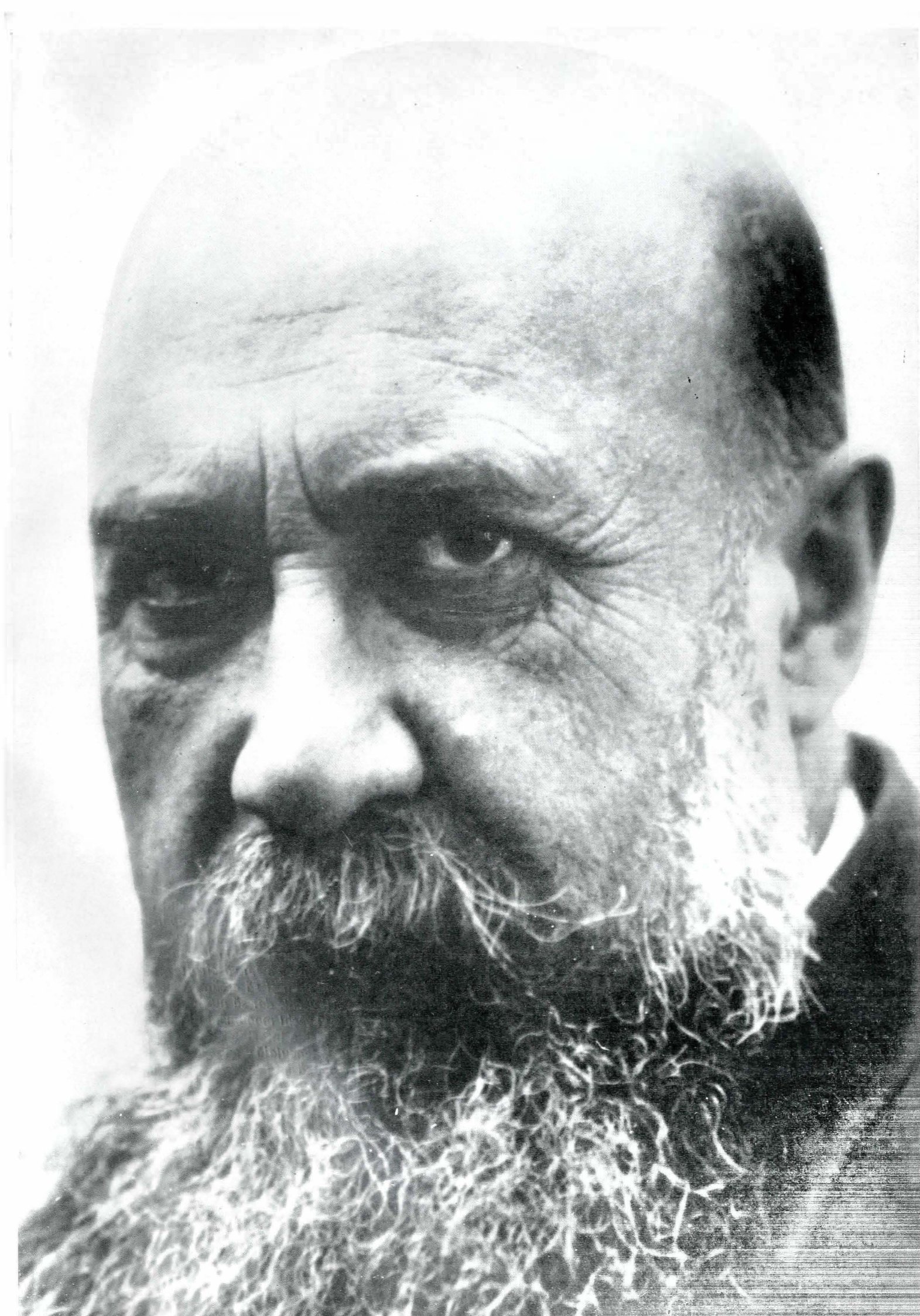
⁵ N. Iorga, *Ce este vechea noastră artă?* în B.C.M.I., XXXV, iul.—oct. 1942, p. 113—114.

⁶ Ibidem.

⁷ N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, în „Neamul Românesc”, nr. 4, 25. I. 1915.

⁸ N. Iorga, *Ce este vechea noastră artă?* în B.C.M.I., XXXV, iul.—oct. 1942, p. 113—114.

⁹ N. Iorga, *Sculptorul refacerii de la biserica episcopală din Argeș*, în B.C.M.I., ian.—mart. 1916; vezi și B.C.M.I. ian.—mart. 1915, p. 46.

15 iulie 1764 de limitare a ctitoriiilor. N. Iorga considera că în epoca fanarioților s-a reparat foarte puțin și de aceea amintește numai de Biserica Domnească din Tîrgoviște. Menționează apoi vizita, la 16 august 1836, a lui Mihai Grigore Sturza cu doamna, la Cetatea Neamț și ordinele Guvernului provizoriu din 26 iulie 1848 de a se ajuta la lucrul de reparație al monumentelor de la Tismana și Bistrița olteană¹⁰.

Cercetarea atentă și migăloasă a monumentelor istorice, publicarea unui material documentar bogat, uriaș prin dimensiuni, variat ca surse și gen, constituie una din laturile prețioasei activități desfășurate de N. Iorga. Pînă în 1923 cînd a fost numit președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, el publicase în *Buletinul* acesteia numeroase studii din care amintim: *Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului*, *Palatul de la Filipeștii de Tîrg*, *Portretele lui Brîncoveanu și familiei sale*, *Cel dintîi zugrav moldovean*, *Un pictor român în Ardeal*, *Sculptorul lui Duca-Vodă*, *Un zugrav la 1742*, *Tapîșeriile Doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*, *Biserica din Bălteni*, *Schitul Fedeleșcioiu*, *Stema Moldovei pe clopotnița bisericii din Todireni*, *Sculptorul refacerii de la biserica episcopală din Argeș*, „*Arginturile*” lui Constantin Brîncoveanu.

Și astfel se conturează concepția asupra monumentului istoric. Monumentul nu este numai clădirea, numai sculptura sau pictura ci toate elementele care, legate de rolul său în viața poporului în perioada istorică dată, aduc faima sa de frumusețe și prezență. De aici și atenția acordată deopotrivă cărților, țesăturilor, veșmintelor, bijuteriilor, mobilierului, însemnărilor marginale, pietrelor funerare, pisaniilor, inscripțiilor, obiectelor de cult, legăturilor în argint ale cărților, așa-numitele ferecături. Constată cu durere: „toate vechile odăjdii și odoare, toate cărțile din cele dintîi timpuri au fost prădate ori s-au nimicit și locul lor a fost luat de tinicheluțe, de proaste cusături nouă, de tipăriturile flendurite, cu litera subțiratică”¹¹. Urmează necesitatea imperioasă a cercetărilor: „ar trebui făcute cercetări în pardoseală la locul ctitorilor”¹², sau „săpături supt podele ori împrejurul bisericii ar putea să descopere și alte urme ale vremii mai vechi”¹³. Apreciază: „Cotnarii, cu toate cercetările așa de merituoase ale neuitatului George Balș rezervă încă descoperiri cercetătorilor care, avînd cunoștințele istorice și tehnice de nevoie, ar începe un răbdător studiu asupra unui trecut plin de atîtea amintiri economice și culturale”¹⁴, iar descrierea amănunțită și completă a Curții de la Tîrgoviște „nu va putea fi făcută decît după îngrijite săpături”¹⁵.

În munca de neobosit cercetător al monumentelor istorice, perioada 1924–1940 a fost marcată de o adevărată erupție vulcanică. În numeroase fascicule ale *Buletinului*, N. Iorga semnează articole cu informații și relatări, de la cele mai mărunte însemnări marginale de pe vechile cărți bisericești, la inscripții și descrieri integrale ale unor — atît de vestite astăzi — străvechi monumente din țara noastră. Transcrie neobosit inscripțiile, adnotează informațiile care-i par incerte și, cu vasta-i erudiție, dezvăluie pretutindeni noile aspecte ale cunoașterii trecutului nostru, adăugînd filă la filă la uriașa și frămîntată-i istorie. Scriind despre picturile și obiectele de artă din biserica din Șcheii Brașovului, conchide: „Oriunde vom cerceta în Ardeal, vom găsi și în cheltuiala de bani și în opera de artă dovada solidității conștiinței a poporului românesc din toate provinciile”¹⁶.

Monumentul istoric în întreaga lui complexitate constructivă și funcțională a fost obiectul unei atente și permanente confruntări cu celelalte izvoare ale istoriei. De aici și atitudinea științifică de înaltă obiectivitate a lui N. Iorga, remarcată de toți cei care l-au citit și înțeles: „Bazat pe un material enorm, d-sa face o mare sinteză asupra cunoștințelor ce avem azi asupra monumentelor noastre istorice, care în multe probleme va servi de

îndreptar oricărui cercetător al monumentelor și vechii noastre arte”. (Virgil Drăghiceanu).

Monumentul istoric în concepția lui N. Iorga, este nu numai construcția religioasă. Vechile palate domnești, cetățile, casele mari boierești, hanurile, centrele istorice ale orașelor sînt în atenția lui: „Exproprierea casei Mîrzea de la Vălenii-de-Munte, salvată așa de greu, și cu intervenția unei legi, de la furia de distrugere vandalică a vremii noastre, face necesară o statistică a clădirilor de locuință privată care au mai rămas. Astfel s-ar evita dărîmări ca aceia a splendidei case boierești de lîngă Piatra Neamțului, căderi în ruină ca în cartierul boieresc de la Focșani, transformările urîte care se fac de la un capăt al țării la altul”¹⁷. În una din conferințele sale se preocupă îndeaproape de prăvăliile botoșănene „interesante zidiri care în domeniul profan se întâlneau odinioară” mai ales cele ale armenilor și rateșurile „care serveau drept adăpost și din care dăm unul din cele mai caracteristice, care s-a păstrat din fericire”¹⁸. Se ocupă pe larg de Palatul de la Filipeștii de Tîrg al aceluși „cel mai cuminte boier al Țării Românești în vremea sa, învățatul stolnic Constantin Cantacuzino”¹⁹.

Iorga întreprinde numeroase călătorii, antrenează zeci de intelectuali, supraveghează direct rezultatul investigațiilor. Pe această temeinică muncă de cercetare științifică s-a desfășurat acțiunea, lipsită însă de mijloace materiale din partea statului, de organizare a conservării și restaurării monumentelor, precum și aceea de impulsinare a săpăturilor arheologice. În cadrul Comisiunii Monumentelor Istorice înălțătoarea muncă de organizare a cercetărilor arheologice a avut-o Vasile Pârvan.

Încă în 1904 N. Iorga scria: „Pentru a menține cît mai este vreme vechile monumente trebuie să le știm însă cîte sînt, unde sînt și în ce stare adevărată se află, trebuie a le prețui tuttora valoarea de frumusețe și vechime. Avem nevoie de un inventariu întreg, adevărat, competent al bogățiilor de artă veche ce cuprind țara”²⁰. Lipsa unui asemenea important instrument de lucru făcea să se înceapă reparații acolo unde ruina era mai puțin amenințătoare în timp ce alături, zidiri mult mai prețioase prin vîrsta și însușirile lor cădeau la pămînt sau erau înlăturate.

Sub conducerea sa Comisiunea desfășoară, cu mijloace precare, dar cu multă perseverență și pricepere, o acțiune complexă de informare, depistare, vizitare, fotografiere, întocmire de relevee și descrieri.

Potrivit unei concepții curente — scria în 1926 I. Andrieșescu — reprezentată încă de mult de N. Iorga, despre necesitatea reală a muzeelor regionale, care să salveze de la pieire și să adune pe regiuni tot ce acestea pot înfățișa mai caracteristic, din toate punctele de vedere ale vieții trecute și prezente, se stăruie ca monumentele să fie încredințate, supravegheate și popularizate de către muzee, sau aproape fiecare monument să fie un muzeu. Se militează pentru ca cetățile, castrele, mănăstirile să aibă muzeul lor.

Problema mult discutată a metodei de restaurare a monumentelor preocupa de mult pe marele istoric român. În același studiu „Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice” apărut în *Semănătorul* din 1904, el scria: „...monumentele vechi trebuie ținute în picioare, întărite și apărate bine. Frumosul și scumpul lucru care se chiamă restaurare — și înseamnă la noi altceva decît în țările cu socoteală la ban — nu ni este de nevoie. Sîntem datori să menținem nu să cîrpim, nu să facem la loc, nu să înnoim, să închipuim și să creăm. Oricine e slobod să facă o clădire nouă în stil vechi, dar să nu fie îngăduit a o ridica pe locul, pe ruinele unui vechi monument al țării”²¹. Referindu-se apoi la minunăția artistică a interioarelor spunea: „Cînd o zugrăveală nouă pe un strat de tencuială e gata să acopere vechi chipuri ce nu se mai văd, dar pot să iasă la iveală dărîmîndu-se ce s-a așternut asupra lor, e foarte gingaș să se hotărăscă dacă zugrăveala veche trebuie chemată la viață prin nimicirea celeilalte. Cea nouă poate fi frumoasă, mai caracteristică. Oricum, ea trebuie păstrată pe deplin în reproduceri fotografice”. Urmează apoi cu exemple edificatoare a ceea ce el consideră că rău s-a procedat înlăturîndu-se vechi și interesante părți sau chiar monumente întregi.

¹⁷ N. Iorga, *Cronică*, în B.C.M.I., XXIV, iul.—sept. 1931, p. 143.

¹⁸ N. Iorga, *Din tesaurul de artă botoșănean*, în B.C.M.I., XXXI, ian.—mart. 1938, p. 1–21.

¹⁹ N. Iorga, *Palatul de la Filipeștii de Tîrg*, în B.C.M.I., VIII, ian.—mart. 1915, p. 1–5.

²⁰ N. Iorga, *Cum s-ar cuveni să se îngrijească monumentele istorice?* în „*Semănătorul*”, an III, nr. 46, din 14. XI. 1904, p. 721–723.

²¹ Ibidem.

¹⁰ N. Iorga, *Trei conferințe de orientare*, în B.C.M.I., XXXI, apr.—iun. 1938, p. 50–77.

¹¹ N. Iorga, *Biserica din Bălteni*, în B.C.M.I., iul.—sept. 1908, p. 112–113.

¹² N. Iorga, *Biserica din Mătești*, în B.C.M.I., XXVII, apr.—iun. 1934, p. 68–69.

¹³ N. Iorga, *Bisericile din Troțuș*, în B.C.M.I., XXIV, apr.—iun. 1931, p. 79–81.

¹⁴ N. Iorga, *Cercetări noi la Cotnari*, în B.C.M.I., XXVIII, apr.—iun. 1935, p. 75–77.

¹⁵ N. Iorga, *Palatul de la Filipeștii de Tîrg*, în B.C.M.I., VIII, ian.—mart. 1915, p. 1–5.

¹⁶ N. Iorga, *Picturi și obiecte de artă din biserica Șcheii Brașovului*, B.C.M.I., XVII, ian.—mart. 1924, p. 8–11.

Nicolae Iorga la Universitatea din Oxford cu ocazia primirii titlului de Doctor Honoris Causa în anul 1930.

În numeroase fascicule ale *Buletinului Comisiunii* reia problema restaurării monumentelor istorice care, începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au beneficiat de niște stăpînitori „foarte buni gospodari, lipsiți însă și de simț istoric și de gust artistic”. Despre perioada 1870—1890 în care frescele au fost acoperite cu picturi în ulei și au apărut noi biserici solide, fără elemente de artă, vorbește ca despre cea mai neistorică parte din toată arhitectura noastră²². Urmărește în revistele vremii îndelungatele dezbateri de la 1892 din sînul conducerii bisericii ortodoxe române și disputa stîrnită de maniera de restaurare impusă de minister, pentru a remarca cu durere: „și s-a închis cu aceasta discuția. Dar nu s-a închis — și nici pînă astăzi — calea rătăcirilor”²³. Vizitînd Mesentea constata: „Acum arhitectul Wagner a stricat delicata zidire ce-i fusese încredințată. În locul streșinilor lungi cu șindrii înegrite, eternit banal retezat ca să lase apele de ploaie să mănînce nisipul pus de reparatori la temelie; marchise de lemn abia geluit acolo unde odată era prispa adunărilor populare; în firide cruci latine din tencuială”²⁴; la mănăstirea Butoiu clădirea „se mai ține pe picioare într-o urîță formă nouă”²⁵; la Urlați a fost schimbată forma interioară „prin reparația plină de bunăvoință dar nu și de inteligență”²⁶. La Ploieștii „o muruială infamă de zugrav de pe la 1850—1860 acoperia pereții” de sub care au răsărit apoi frescele „de un dulce ton de galben și de roz”²⁷; Popeștii pe Argeș sînt „dichisiți de o

reparație care n-a respectat datina a două secole și a așternut uniformitatea banală a varului peste cea mai mare parte a rămășițelor unei capricioase picturi exterioare de linii împletite”²⁸; biserica din Troțuș a lui Hariton este „prefăcută în chip odios”²⁹; cea din Mățești „a suferit schimbări pe care numai nepriceperea și aplicarea spre urîciune în toate domeniile le pot aproba... păs-trîndu-se cu grijă ridiculul turnuleț de lemn înegrit — măcar neîmbrăcat cu și mai nesuferita căptușeală exterioară de tinichea văpsită albastru cu care au fost așa de darnici toți restauratorii la începutul secolului al XIX-lea după marele cutremur, ai bisericilor muntene — s-a așternut ordinara văpsea cu ulei peste frescele dinăuntru”³⁰. Biserica din Tisău „încăpută pe mîinile unor călugărițe deplorabil de harnice care au prefăcut cu totul biserica, astăzi o hală oarecare, cu picturi moderne, ochioase și urîte, lăudîndu-și opera prin două inscripții pictate, în care se pomenesesc toți puternicii veacului cărora li se datorește o atît de tristă ispravă de zile și ignoranță”³¹.

În mod firesc, după importanța primordială pe care o reprezentă arta de a clădi, N. Iorga se ocupă de pictură atribuindu-i un rol principal. În acest sens, apreciind valoarea ei istorică și artistică, scria: „Toate aceste chipuri trebuie fotografiate pentru acea iconografie generală românească pe care trebuie s-o facem cîndva, cu orice sacrificii și care va fi un titlu de glorie pentru civilizația noastră artistică”³². Este pe deplin mulțumit atunci cînd specialistul Comisiunii, pictorul Tomescu, reușește să pună la punct

²² N. Iorga, *Trei conferințe de orientare*, în B.C.M.I., XXXI, apr.—iun. 1938, p. 50—77, și *Biserici dîmbovițene*, în B.C.M.I., XXXII, ian.—mart. 1939, p. 34—46.

²³ N. Iorga, *Mai vechi apărători ai stilului monumentelor bisericesti*, în B.C.M.I., XXVII, apr.—iun. 1934, p. 91—95.

²⁴ N. Iorga, *Două biserici ardeleni*, în B.C.M.I., XXII, ian.—mart. 1929, p. 26.

²⁵ N. Iorga, *Două mănăstiri dîmbovițene*, în B.C.M.I., XXII, ian.—mart. 1929, p. 20—25.

²⁶ N. Iorga, *Biserici muntene de curînd reparate*, în B.C.M.I., XXII, apr.—iun. 1929, p. 92—94.

²⁷ Ibidem.

²⁸ N. Iorga, *Popeștii pe Argeș, Cîteva note*, în B.C.M.I., XXII, apr.—iun. 1929, p. 70.

²⁹ N. Iorga, *Bisericile din Troțuș*, în B.C.M.I., XXIV, apr.—iun. 1931, p. 79—81.

³⁰ N. Iorga, *Biserica din Mățești*, în B.C.M.I., XXVIII, apr.—iun. 1934, p. 68—69.

³¹ N. Iorga, *Biserica din Tisău*, în B.C.M.I., XXVII, ian.—mart. 1934, p. 28—29.

³² N. Iorga, *Biserica din Margine sau Ciuta*, în B.C.M.I., XXVI, oct.—dec. 1933, p. 172.

procedul de spălare al pereților acoperiți de pictura modernă dînd la iveală frescele din secolele XVII și XVIII³³. Recomandă cu insistență procedee tehnice și pentru spălarea icoanelor și inscripțiilor.

Apreciază apoi importanța istorică și artistică a icoanelor³⁴, a broderiilor pentru care citează omagiul competent al lui Anatol Demidov³⁵, a evangheliarelor din care despre cel moldovenesc din 1551 spune că „e fără îndoială una din cele mai frumoase podoabe ale argintarilor noștri de veche tradiție”³⁶, a reliefurilor sepulcrale ca „al lui Stroe Buzescu în luptă cu Tatarul pe care-l răstoarnă de pe cal la Stăneștii Vîlcii”³⁷, a pietrelor funerare ca aceea a vestitului dascăl trapezuntin „directorul dîntii al Academiei” din București³⁸, a miniaturilor, atît a celor aflate peste hotare³⁹, cît și a celor de la muzeul din Sinaia⁴⁰, a cărților cu minunate însemnări marginale, a candelelor, obiectelor de cult, manuscriselor. Toate acestea nu pot fi despărțite de monumentul istoric iar atunci cînd situația o impune și devin piese de muzeu, rostul lor acolo trebuie pus în legătură cu viața monumentului, a societății, a țării.

Monumente istorice sînt și crucile, cum sînt cele care au delimitat fie posesiuni, fie raza orașelor, ori ca aceea a lui Șerban Cantacuzino care „ca lucrare de artă... întrece tot ce s-a mai făcut în acest domeniu. Înaltă de vreo trei metri, lată de peste un metru e toată în complicate flori o sculptură deosebit de îngrijită. Face onoare meșterilor unei epoci de harnici și dibaci săpători care înviau epoca din care ne vine mănăstirea de la Argeș”⁴¹.

Acordă grijă și monumentelor istorice aparținînd naționalităților nlocuitoare: „...ni s-au semnalat uneori rămășițe ale moscheilor de pe vremi. Mîini vandale voiau nu odată să se atingă de dîsele. Ne-am împotrivit”⁴². Publică studiul privitor la pietrele de mormînt ale sașilor din Baia și pentru că „podoaba fiind aceeași ca la mormintele românești, se vede că lucrau aceeași meșteri”⁴³.

Se interesează de tot ce privește trecutul de istorie și frumusețe al țării aflat în afara granițelor ei; chivotul lui Neagoe și steagul lui Vintilă Vodă aflate la Cutlumuzul muntelui Athos⁴⁴; noile obiecte de artă (manuscrise, legături, candelă) găsite la Ierusalim în Mănăstirea Sf. Sava și la muntele Sinai⁴⁵; săbiile lui Constantin Brîncoveanu aflate la Constantinopol, Turin, Luvru⁴⁶.

Deși de mai puțină importanță ca astăzi, activitatea turistică, marea beneficiară a operei de îngrijire a monumentelor istorice, nu-i este indiferentă⁴⁷.

Analiza atentă a felului în care s-au restaurat monumentele istorice îl duce la constatarea că pentru a se strica frumosul așezămînt din Șcheii Brașovului din sec. al XVI-lea s-au interferat

două elemente: unul al modelului rusesc iar celălalt al execu-tanților, meșterii sași deprinși cu o artă orientată după alte principii⁴⁸. La Vălenii de Munte constată că stilul clădirii a fost schimbat prin înălțarea pereților și adăugirea unor pilaștri de fațadă după obiceiul apusean⁴⁹, iar la Costeștii din Vale o reparație neinspirată a închis cu geamlîc spațiul dintre stîlpi, ale căror capiteli au fost acoperite cu pictură în ulei⁵⁰. Admiră în schimb la Fundenii Doamnei influența artei orientale⁵¹.

Atunci cînd se impune demontarea vreunui monument, cere să se facă fotografii, studii și inventare cît mai amănunțite și precise, iar restaurarea să fie concepută pe vechile fundații în mod obligatoriu. Mai bine să rămînă nepictat un monument, păstrînd acest caracter decît să i se impună niște exerciții de desen pe pereți sau vitralii în completă contradicție cu cerințele elementare ale artei și în pofida tradiției unor monumente de deosebită însemnătate și vechime.

Reluînd în martie 1910 într-o interpelare de un viguros protest în Cameră ideile exprimate răspicat în articolul scris în 1904 „Cum s-au restaurat vechile monumente?”, N. Iorga critică metoda de restaurare aplicată de Lecomte du Noüy, risipa de fonduri și lipsa de control în mînuirea lor, precum și situația de neînțeles a existenței celor două organisme de restaurare: al Comisiunii Monumentelor Istorice și al domnului Lecomte du Noüy. „Comisiunea monumentelor repară păstrînd clădirea, iar d. Lecomte du Noüy dărîmînd-o. Sistemul d-lui Lecomte du Noüy stă în aceia că clădirea cea veche este înlăturată cu desăvîrșire și în locul celei vechi se așează o clădire nouă, iar sistemul Comisiunii monumentelor istorice este să păstreze din clădirea cea veche ceia ce se poate păstra și pe lîngă rămășițele clădirii vechi să se adauge elementele care s-o facă să dureze mai departe”⁵² — arată N. Iorga. În martie 1913 el revine cerînd pe lîngă elaborarea unei noi legislații a monumentelor istorice încetarea activității lui Lecomte du Noüy, care costa mult și repara rău fiind „o administrație ruinătoare și pentru punga noastră și pentru caracterul vechilor noastre monumente”⁵³. Analizînd activitatea lipsită de control, sprijinită de corupția politicianismului epocii, efectuată printr-un aparat complicat și plătit cu salarii exorbitante, a lui Lecomte du Noüy, marele istoric român se adresa direct ministrului Instrucțiunii cerîndu-i „să aveți curajul de a înlătura această exploatare dăunătoare bugetului și stricătoare monumentelor artistice, care, întreruptă un moment, a revenit din nou în dauna frumuseților arhitectonice și picturale rămase din trecutul nostru”.

În 1937 expune detaliat toate modificările aduse de curentul inițiat de Lecomte du Noüy și Gabrielescu, ambii din vestita școală a marelui arhitect francez Viollet-le-Duc și care introdus la noi a avut rezultatele dezastruoase de la Curtea de Argeș, Craiova (Sf. Dumitru) și Iași (Treii Ierarhi)⁵⁴.

Ca președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice el denunță cu amărăciune lipsurile în care se zbătea acest organism căruia legislația din 1919 îi încredințase misiunea restaurării și conservării unei minunate părți a patrimoniului nostru cultural. Un buget ridicol, o organizație lipsită de autonomie, cu condiții materiale necorespunzătoare nevoilor, fără personal, cu posibilități reduse de deplasare pe teritoriu, fără automobil, cu un sistem financiar în care și puținele sume alocate practic nu pot fi cheltuite la momentul oportun, fără — spune N. Iorga — „un buget de prevederi pentru anul acesta ca să angajăm oameni, să începem lucrările și anul acesta se va mîntui ca și anul celălalt, cu un lucru risipit în mai multe direcțiuni, în totală incapacitate de a fixa un plan general, cu neputință de a întrebuița bine banii, care nu știm cînd vor veni”⁵⁵.

Dar nu acestea sînt singurele necazuri. La 26 noiembrie 1930 este obligat să reînnoiască denunțarea unor greutăți ale Comisiei pe care o conducea deoarece „prin interpretarea greșită a legii

³³ N. Iorga, *Nouă știri asupra bisericii mănăstirii de la Vălenii de Munte, și asupra altor antichități religioase locale*, în B.C.M.I., XIX, apr.—iun. 1926, p. 49—53.

³⁴ N. Iorga, *Cea mai veche icoană din Moldova, care însă nu e veche*, în B.C.M.I., XXIV, ian.—mart. 1931, p. 29—30.

³⁵ N. Iorga, *Tapîțeriile Doamnei Tudosca lui Vasile Lupu*, în B.C.M.I., VIII, oct.—dec. 1915, p. 145—153.

³⁶ N. Iorga, *Două evanghelii ale fiilor lui Petru Rareș*, în B.C.M.I., XXVII, apr.—iun. 1934, p. 87—90.

³⁷ N. Iorga, *Mormîntul lui Udriște Năsturel?* în B.C.M.I., XXII, iul.—sept. 1929, p. 113—115.

³⁸ N. Iorga, *Piatra de mormînt a lui Sevastos Chimenitul din Trapezunt*, în B.C.M.I., XXIV, oct.—dec. 1931, p. 154—155.

³⁹ N. Iorga, *Miniaturi românești în secolul al XVII-lea*, în B.C.M.I., XXIV, oct.—dec. 1931, p. 145—153.

⁴⁰ N. Iorga, *Icoanele de la Muzeul Sinaii*, în B.C.M.I., XXIV, apr.—iun. 1931, p. 61—65.

⁴¹ N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni*, în B.C.M.I., XXII, iul.—sept. 1929, p. 101—105.

⁴² N. Iorga, *Moschei pe pămînt românesc*, în B.C.M.I., XXII, oct.—dec. 1929, p. 184—187.

⁴³ N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale sașilor din Baia*, în B.C.M.I., XXIV, ian.—mart. 1931, p. 1—6.

⁴⁴ N. Iorga, *Două opere de artă românești din secolul al XVI-lea la Muntele Athos*, în B.C.M.I., XXVI, ian.—mart. 1933, p. 27—31.

⁴⁵ N. Iorga, *Noi obiecte de artă găsite la Ierusalim în mănăstirea Sf. Sava și la muntele Sinai*, în B.C.M.I., XXIV, oct.—dec. 1931, p. 181—187.

⁴⁶ N. Iorga, *Sabia lui Constantin Paleologul*, în B.C.M.I., XXX, oct.—dec. 1937, p. 189; *În problema sabiei lui Brîncoveanu aflată la Turin*, în B.C.M.I., XXXI, iul.—sept. 1938, p. 143.

⁴⁷ N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, în „*Neamul românesc*”, X, nr. 4, București, 25 I. 1915. „Sînt atîtea excursii care se fac în zadar numai pentru mîncare și băutură și conversații frivole și care s-ar putea preface în lucruri din cele mai folositoare dacă ar avea cineva unele cunoștințe prelabile, care se capătă foarte ușor, se uită foarte greu și se pot pune în practică cu cea mai mare lesnăciune. Cred prin urmare că o conferință ca aceea de astăzi poate fi foarte folositoare și din acest punct de vedere al excursiilor care ar fi de dorit să fie la noi cît se poate mai numeroase”.

⁴⁸ N. Iorga, *Picturi și obiecte de artă din biserica Șcheii Brașovului*, în B.C.M.I., XVII, ian.—mart. 1924, p. 8—11.

⁴⁹ N. Iorga, *Mănăstirea din Vălenii de Munte*, în B.C.M.I., XVII, iul.—sept. 1924, p. 99—106.

⁵⁰ N. Iorga, *Biserici dîmbovițene*, în B.C.M.I., XXXII, ian.—mart. 1939, p. 34—46.

⁵¹ N. Iorga, *Cel din urmă manuscris de datină artistică în Muntenia*, în B.C.M.I., XXXII, iul.—sept. 1939, p. 133—140.

⁵² N. Iorga, *Cum s-au restaurat vechile monumente?*, în „*Semănătorul*”, nr. 43, an. III, 1904.

⁵³ N. Iorga, *Cu privire la monumentele noastre istorice*, în „*Neamul românesc*”, nr. 27—28, an VIII, 1913.

⁵⁴ N. Iorga, *Trei conferințe de orientare*, în B.C.M.I., XXXI, apr.—iun. 1938, p. 50—77.

⁵⁵ N. Iorga, *În chestiunea monumentelor istorice*, în „*Neamul românesc*”, an XXIV, nr. 168, vineri 2 august 1929.

clerului, organele bisericești au tendința, pe care o manifestă din ce în ce mai violent, de a înlătura Comisiunea Monumentelor Istorice; se amestecă în fiecare moment în opera de restaurare, iau obiectele și le întrebuintează aiurea". Procesul interminabil de la Stavropoleos, completarea arhitecturală nepotrivită de la intrarea Palatului Patriarhiei, încercarea de a organiza un muzeu bisericesc fără autorizare și cu personal incompetent, șicanarea lucrărilor de restaurare de la mănăstirea Neamț, abuzurile și violențele clerului de la mănăstirea Mihai Vodă, sînt o parte a exemplelor pe care el le folosește într-o cuvîntare plină de dragoste înflăcărată pentru vestigiile trecutului nostru⁵⁶.

Din aceiași ani avem și părerea lui N. Iorga cu privire la plăcile comemorative, rămase foarte adesea fără supraveghere, ocrotire și îndrumare. La 16 martie 1929 s-a făcut o interpelare în Parlament împotriva textului necorespunzător realității înscris pe piatra comemorativă care marca în centrul Bucureștilor locul unde fusese casa familiei Brătianu. În legătură cu aceasta N. Iorga arată că legislația în vigoare atunci nu încredința grija plăcilor comemorative Comisiunii Monumentelor Istorice, dar că în orice caz textul oricărei inscripții trebuie să țină seama de adevărul istoric⁵⁷. Despre cele mai vechi opinează: „Nu s-a produs interesanta piatră care arată în 1828 tradiția întemeierii la 1644 a școlii înalte a lui Vasile Lupu în Iași. Ea se păstrează în haoticul depozit din veșnic neisprăvita și așa de nepotrivit concepută „Sală gotică” de lângă Trei Ierarhi. Ea ar trebui strămutată la Universitate, care s-a desfășurat din aceste începuturi și încastrată în zid”⁵⁸. (sublinierea noastră).

Acțiunea de luminare a poporului, moștenitor al unei imense avuții spirituale dar și custode obligat al ei, se înrădăcinează în stilul de muncă al președintelui Comisiunii, care publică neobosit tot ce se scrie sau s-a scris despre monumentele istorice.

Îndemnul său este urmat. Cercetători ca A. Sacerdoțeanu⁵⁹, I. Ionașcu⁶⁰, Al. Bărcăcilă⁶¹ ș. a. sînt antrenați în acțiunea de studiere a monumentelor.

În apărarea monumentelor, N. Iorga desfășoară o amplă acțiune de avizare a opiniei publice, a maselor largi, ținînd cuvîntări, publicînd articole, dînd replici unor atacuri răutăcioase, îndrumînd factorii locali ai administrației de stat, mobilizînd și încurajînd inițiativele particulare izolate, chemînd tineretul la respectul și salvarea operelor minunate, realizate de înaintași. În 1910 pe marginea discuțiilor la proiectul legii monumentelor istorice nu scapă prilejul de a pune la punct problema editării cronicilor⁶². Recenzază în anul următor *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* și nu uită să întrebe ce s-a făcut cu materialul rezultat din săpăturile arheologice întreprinse de H. Schmidt la Cucuteni⁶³. Salută cu bucurie decretul din 1915 care declară monument istoric — pînă la alcătuirea catalogului — orice clădire construită înainte de 1834 subliniind: „Căci cu ce ar impune țara noastră față de străini, prin ce ar putea ea să lege neconținut generațiile nouă de cele ce au fost?”. În încheiere, marele istoric scria: „Oficialitatea va face desigur ca noul decret să pătrundă în orice casă de preot, iar societatea cultă întregă trebuie să lucreze neconținut pentru acea operă de supraveghere de care organele publice singure — chiar de ar voi — nu sînt oriunde și oricînd capabile. Aceste cuvinte sînt un apel”⁶⁴. Ședințele Comisiunii, pe care le prezidează sînt lungi, obositoare, dar rodnice.

La 26 noiembrie 1925, potrivit unei păreri exprimate de el, se hotărăște ca membrii Comisiunii Monumentelor Istorice să țină o serie de conferințe pentru corpul diplomatic, relative la monumentele istorice⁶⁵. La 23 decembrie 1925 în „interesul unității de vederi ce trebuie să domine lucrările de restaurare” obligă

⁵⁶ N. Iorga, *Rolul Comisiunii Monumentelor Istorice*, în „Neamul românesc”, nr. 264, an. XXV, joi 27. XI. 1930. Comunicarea de la Cameră a d-lui profesor N. Iorga. După notele stenografiate.

⁵⁷ N. Iorga, „Monitorul oficial”, nr. 52, luni 27. V. 1929, p. 1827—1828, partea a III-a. Dezbaterile parlamentare, ședința din 16. III. 1929.

⁵⁸ N. Iorga, *Cronica*, în B.C.M.I., XXXI, oct.—dec. 1938, p. 189—191.

⁵⁹ A. Sacerdoțeanu, *Raport despre starea actuală a monumentelor istorice din com. Costești, jud. Vîlcea*, în B.C.M.I., XXX, ian.—mart. 1937, p. 46—47.

⁶⁰ N. Iorga, *O explorare arheologică și istorică a județului Olt*, (I. Ionașcu), în B.C.M.I., XXVI, iul.—sept. 1933, p. 121—123 și *Contribuții la istoricul mănăstirii Hurez*, (I. Ionașcu), în B.C.M.I., XXX, oct.—dec. 1937, p. 189.

⁶¹ N. Iorga, *Cronică*, în B.C.M.I., XXVII, apr.—iun. 1934, p. 91—95.

⁶² N. Iorga, *Comisia monumentelor istorice*, în „Neamul românesc”, an V, nr. 20, București, 12. II. 1910, p. 317.

⁶³ N. Iorga, *Știri nouă despre monumentele noastre*, în „Neamul românesc literar”, an. III, nr. 7 din 27. II. 1911, p. 125.

⁶⁴ N. Iorga, *Apărarea monumentelor istorice*, în „Drum drept”, X, nr. 25, din 19. VII. 1915.

⁶⁵ ***. Proces-verbal nr. 10. Ședința din 26. XI. 1925. Președinte N. Iorga, în B.C.M.I., XIX, apr.—iun. 1925, p. VII—VIII. Oficiale.

secțiunile să se ocupe numai de întreținerea monumentelor, lucrările de restaurare trebuind să se facă numai cu autorizația Comisiunii centrale⁶⁶.

În articolul intitulat „A cui e vina”, din 17 ianuarie 1927, atrage atenția asupra unei carențe fundamentale a întregii acțiuni desfășurate cu atîta însuflețire și sacrificii de Comisia al cărei președinte a fost aproape șaptesprezece ani: lipsa de control, supraveghere și punere în valoare. „Comisia Monumentelor Istorice — scrie N. Iorga — are o singură cădere: aceea de a repara clădirile în legătură cu trecutul nostru. Nu le poate și administra. Pentru aceasta îi lipsesc nu numai mijloacele materiale — bugetul fiind foarte restrîns — dar și cele administrative. Prin cine ar putea pune paza la monumente care supt acest raport nu-i sînt încredințate? După ce norme i-ar alege, cu ce drept i-ar numi, cu ce bani i-ar plăti?”⁶⁷.

Cunoașterea profundă a istoriei patriei și dragostea neîmămurită pentru poporul ei au fost imboldul unei activități rodnice, închinată cu prinos de recunoștință strămoșilor de către marele istoric român, savantul de renume mondial N. Iorga. „A pierit dintre noi în chip năpraznic și neașteptat acela care a fost președintele Comisiunii Monumentelor Istorice de la 1923 și pînă la 28 noiembrie 1940”⁶⁸, pentru că nu o dată s-a ridicat împotriva violenței și barbariei.

Ideea de bază a concepției lui N. Iorga despre monumentul istoric este aceea de argument grăitor al trecutului patriei. De aici necesitatea imperioasă a conservării, studierii și popularizării monumentelor. Restaurarea trebuie prin urmare să mențină și să pună în evidență modalitățile succesive în arta de a construi și înfrumuseța, unitatea spirituală a poporului român, trăinicia și continuitatea sa pe acest pămînt. N. Iorga a atras atenția asupra importanței pe care o are monumentul istoric în viața culturală și științifică a popoarelor și cu multă putere de convingere a fixat-o pentru viața și lupta poporului român. El, cel dintîi, s-a ridicat în public împotriva sistemului dăunător practicat de Lecomte du Noüy de „modernizare și reconstituire” prin distrugere a monumentelor.

Școala românească de restaurare a monumentelor istorice a preluat în tezaurul ei concepția și activitatea lui N. Iorga. I-a adăugat și altele ale colaboratorilor și elevilor acestuia. A ridicat-o însă pe o treaptă înaltă ideologia și baza materială date de statul socialist. Numai în deceniul care se încheie anul acesta au fost restaurate sau s-a început temeinic restaurarea celei mai mari părți a patrimoniului nostru, comoară de frumusețe și carte de căpătîi a istoriei noastre.

Avem astăzi, în anii de fărîngire conștientă a propriei noastre istorii, o intensă activitate de restaurare și conservare a monumentelor, o puternică rețea de muzee, adînc împlîntate în conștiința maselor, temeinic fundamentate pe singura concepție științifică despre lume și societate, învățătura marxist-leninistă. Avem condiții materiale pe care înaintașii nu și le puteau imagina nici în visurile lor cele mai îndrăznețe. Ne amintim cu dragoste și respect, cu emoție și căldură de toți cei care au gîndit pentru propășirea activității de păstrare a vestigiilor noastre istorice și artistice.

RÉSUMÉ

Le sens propre de la muséographie en tant que science implique entre autres, une intense préoccupation pour les monuments historiques. C'est dans ce sens que l'auteur encadre la conception du savant Nicolae Iorga. Celui-ci a donné une définition convainquante de la notion de monument historique, en accentuant sur les fonctions utilitaires et artistiques, sans toutefois négliger l'attribut de document.

N. Iorga a attiré l'attention sur l'importance qu'a le monument historique dans la vie culturelle et scientifique des peuples. Il a écrit des admirables articles pour la sauvegarde des monuments historiques. Il fut le premier qui prit position envers le système promu par Lecomte du Noüy de „modernisation et reconstitution” des monuments, par leur destruction.

N. Iorga a conduit l'activité de la Commission des monuments historiques depuis 1923 jusqu'à sa mort dramatique en 1940. Son activité scientifique, pleine de patriotisme est, aujourd'hui, dans les conditions admirables créées par l'État socialiste pour la mise en valeur et la conservation du patrimoine muséographique de notre pays, un véritable guide.

⁶⁶ ***. Proces-verbal nr. 11. Ședința din 23 dec. 1925. Președinte N. Iorga, în B.C.M.I., XIX, apr.—iun. 1925, p. VIII—IX. Oficiale.

⁶⁷ N. Iorga, *A cui e vina?* în „Neamul românesc”, nr. 3, an. XXII, 1927.

⁶⁸ V. B. (Victor Brătulescu), † N. Iorga. 1871—1940, în B.C.M.I., XXXIII, oct.—dec. 1940, p. 145—146.